

Vzorčni sadovnjak starih sadnih sort v Kojskem v Brdih

A Sample Orchard of Old Fruit Varieties at Kojsko in Goriška Brda

Zoran Božič

Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici, Slovenija

zoran.bozic@guest.arnes.si

Zoran Božič

Faculty of Humanities at the University of Nova Gorica, Slovenia

zoran.bozic@guest.arnes.si

Povzetek

Od leta 2007 nastaja v Kojskem v Goriških Brdih sadovnjak starih sadnih sort, ki si ga je zamislil mladi filmski režiser Gregor Božič. Zasnovan je kot genetska banka, s pomočjo katere omogočamo ohranjanje in širjenje avtohtonega sadja. Gre za visokodebelni sadovnjak, v katerem je trenutno okoli sto petdeset dreves različne starosti (od sedemdeset let do treh let) in čez sto sort češenj, marelic, fig, breskev, sliv, hrušk in jablan. Načrtno so zasajene tiste stare sorte, ki so dokaj odporne na bolezni in imajo tudi tržno zanimive lastnosti. Sadovnjak, v katerem so vsa drevesa označena s tablicami, je nastajal ob spodbudi dveh mednarodnih projektov, in sicer s finančno pomočjo Švicarskega prispevka k razširjeni Evropski uniji in Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja. Rezultat projektov sta tudi dve publikaciji, in sicer knjižica Stare sadne sorte na Goriškem (v dveh zvezkih) ter ilustrirana knjiga Sadje sonca: bogastvo starih briških sadnih sort.

Ključne besede: stare sadne sorte, sadovnjak, agronomija, dediščina, Gregor Božič.

Abstract

Since 2007, an orchard of old fruit varieties has been developed at the village of Kojsko in the Goriška Brda region, designed by Gregor Božič, a young film director. It is conceived as a genetic bank, which enables preservation and dissemination of indigenous fruit varieties. It currently comprises about a hundred and fifty standard-size trees of various ages (from seventy to three years) and over a hundred varieties of cherries, apricots, figs, peaches, plums, pears and apples. Deliberately selected old varieties that are fairly resistant to diseases and have commercially interesting characteristics have been planted. The orchard, where all the trees have identifying labels, has been developed with the encouragement of two international projects: with the financial support of the Swiss contribution to the enlarged European Union and the European Agricultural Fund for Rural Development. The results of the project are two publications: the brochure Stare sadne sorte na Goriškem (Old fruit varieties in the Goriško region, in two parts) and the illustrated book Sadje sonca: bogastvo starih briških sadnih sort (The Fruits of the Sun: the Wealth of Old Fruit Varieties in Goriška Brda).

Key words: old fruit varieties, orchard, agronomy, heritage, Gregor Božič.

1 Uvod

Prispevek predstavlja vzorčni sadovnjak starih sadnih sort, ki od leta 2007 nastaja v vasi Kojsko v Goriških Brdih.¹ Za boljše razumevanje značilnosti in pomena tega visokodebelnega sadovnjaka na kratko predstavljam najprej širšo problematiko sadjarstva na Goriškem, za tem pa še vlogo ohranjanja in širjenja starih sadnih sort v razvoju sodobnega sadjarstva. Na koncu natančneje opisujem nastanek in posebnosti sadovnjaka, imenovanega Pod skalco.

2 Sadjarstvo na Goriškem nekoč in danes

Lahko bi rekli, da na območju Goriške, kamor s stališča sadjarstva vključujem predvsem Vipavsko dolino, Brda in spodnjo Soško dolino, od nekdaj obstajajo zelo ugodni pogoji za gojenje trte, oljk in sadnega drevja. Skozi stoletja so se razmerja med temi kmetijskimi dejavnostmi spreminjala, saj se je predvsem v drugi polovici 20. stoletja začel razmah vinogradništva, medtem ko je oljkarstvo po pozebi leta 1929 praktično zamrlo. Danes se vse tri dejavnosti razvijajo dokaj enakomerno.

2.1 Naravne danosti za pridelavo sadja na Goriškem

Goriška je slovenska pokrajina, ki ima resnično izjemne pogoje za pridelovanje visoko kakovostnega sadja, tako zaradi mešanja sredozemskega in alpskega podnebne vpliva kot zaradi rodovitne laporne zemlje, predvsem na gričevnatih legah v Brdih in Vipavski dolini. Tukaj uspevajo tako bolj celinske jabolane, hruške in slive kot bolj sredozemske češnje, marelice, breskve in fige. Dokaj dolga pridelovalna sezona traja skoraj sedem mesecev (od prvih češenj na začetku maja do kakijev in granatovcev novembra).

2.2 Razvoj sadjarstva na Goriškem v 20. stoletju

Sadjarstvo na Goriškem je doseglo največji razmah na začetku stoletja v okviru Avstro-Ogrske, ko je bilo naše območje poleg drugih obmorskih predelov (Istre in Dalmacije) ena od najbolj sredozemskih pokrajin imperija. Ta položaj je predvsem z vzpostavitvijo železniških povezav omogočal, da je Goriška zalagala s svežim in suhim sadjem bolj severne in vzhodne pokrajine, poleg tega pa tudi glavno mesto Dunaj in druge države. Sveže češnje so vozili do Petrograda, sveže in žveplane (imenovali so jih obeljene) pa celo izvažali v Ameriko. Na Dunaju so prodajali hruške funtarice za izdelavo kompota in posušene hruške štrnivke. Na soncu in tudi v sušilnicah na premog so sušili češnje, češplje, fige in na trakove narezane breskve. Najdražje suho sadje, ki je potovalo po vsem svetu, so bile prunele, olupljene, žveplane in na soncu sušene domače češplje, ki so jih po dve izkoščičili in oblikovali zlatorumen medaljon posebnega okusa.

Razmere so se spremenile po koncu prve svetovne vojne, ko je po rapalski pogodbi Primorska pripadla Kraljevini Italiji. Italiji kot izrazito sredozemski državi ni manjkalo kakovostnega sadja, vendar se je sadjarstvo na Goriškem do določene mere ohranjalo. Do največje

¹ V skladu z zapisi v drugem briškem zborniku pišem besedo Brda v poimenovanju pokrajine z veliko, saj gre za nenaselbinsko večbesedno zemljepisno ime, katerega drugi del je sam po sebi lastno ime.

spremembe je prišlo po drugi svetovni vojni, ko sta bili zgrajeni vinski kleti v Vipavi in Dobrovem v Brdih. Načrtno se je pospeševalo vinogradništvo in s širjenjem in modernizacijo vinogradov, prilagojenih traktorski obdelavi, je sadjarstvo postalo podrejena kmetijska dejavnost, veliko starih visokodebelnih dreves, ki so nekoč rasla sredi vinogradov, pa se je posekalo. S tem so se izgubile tudi nekatere dragocene sorte, npr. hruške štrnivke.

2.3 Sadjarstvo na Goriškem danes

Današnje stanje je v primerjavi z avstro-ogrskim obdobjem veliko manj pestro in goriško sadje v veliki večini ostaja v Sloveniji. V glavnem se prodajajo presne češnje, marelice, breskve in v zadnjem času kakiji. Le redki posamezniki ponujajo tudi slive, hruške in fige, jabolk pa skoraj nihče več. Razen redkih izjem se suši sadje zgolj za lastne potrebe. V zadnjih desetletjih se je spodbujala predvsem pridelava breskev, kasneje pa so nastajali novi nasadi češenj, marelic in kakijev, večinoma na šibkih podlagah, kar omogoča lažje obiranje sadežev.

3 Sadno drevje: intenzivna ali ekološka pridelava?

Novi sadovnjaki, ki v zadnjem času nastajajo v Vipavski dolini in Brdih, so praviloma na šibkih podlagah in namenjeni pridelavi sadja za tržišče. V skladu s tem je potrebno intenzivno škropljenje proti boleznim in škodljivcem. Med majhnimi sadjarji, ki pridelujejo sadje predvsem za domače, družinske potrebe, pa se zadnje čase počasi uveljavlja zavest, da je za ohranitev zdravja ljudi izjemno pomembna ekološka pridelava sadja.

3.1 Pridelava sadja kot tržni dejavnik

Dejstvo je, da kot radi rečejo celo učitelji sadjarstva na srednjih biotehničnih šolah, da povprečen kupec še vedno »kupi z očmi«. To pomeni, da je dosti bolj pomembno, da so sadeži na videz lepi in tudi debeli, manj pomembna dejavnika pa sta okus in odsotnost kemičnih pripravkov. Temu je prilagojen tudi sodobni sadni izbor, ki stremi k takim sortam sadja, ki rodijo redno in obilno, poleg tega pa so plodovi tudi primerne velikosti. Tudi zato imamo v naših trgovinah s sadjarskimi pridelki le nekaj sort jabolk, zelo malo sort hrušk in tudi drugih vrst sadja.

Pri tem je popolnoma jasno, da bodo imeli plodovi, zrasli v visokodebelnem sadovnjaku, čeprav so manjši in tudi na videz neugledni, ravno zato, ker drevesa niso umetno gnojena, ker niso namakana in ker so tudi minimalno škropljena, dosti bolj izrazit in poln okus. Tega se vedno bolj zavedajo tudi nekateri kupci, ki zavestno iščejo in kupujejo ekološko pridelano domače sadje, vendar so taki potrošniki še vedno v veliki manjšini, tudi zato, ker je tako sadje ponavadi dražje. Ozaveščanje drugačnih, bolj zdravih nakupovalnih navad je namreč počasen proces, ki poteka predvsem na tržnicah z lokalno ponudbo avtohtonega sadja, pa tudi z obveščanjem zainteresirane javnosti o prednostih visokodebelnega sadovnjaka in širjenjem ustrezne strokovne literature.

3.2 Tuje organizacije, ki spodbujajo avtohtono pridelavo

Tega so se že pred več desetletji začeli zavedati v nekaterih državah zahodne, srednje in južne Evrope, kjer so se ponekod pojavile spodbude za ohranjanje in širitev starih, avtohtonih sort sadja, ponekod pa tudi zelenjave in živalskih pasem, zasnovane kot ekološko naravnana družbena gibanja, včasih tudi s pomočjo lokalnih skupnosti ali celo države. Take so npr. organizacije Pro Specie Rara v Švici, Arche-Noah v Avstriji in Archeologia Arborea v Italiji. V Sloveniji zaenkrat še nimamo podobnih organizacij.

3.3 Visokodebelni sadovnjak kot pomembna izbira pridelovalcev

Visokodebelni sadovnjak je naravna izbira predvsem za ekološko pridelavo sadja za družinske potrebe. Pri zasaditvi takega sadovnjaka, ki ima drevesa na močnih podlagah (sejancih ali »divjakih« iz gozda), se je seveda treba zavedati, da bodo drevesa zarodila dokaj pozno (stara pravilo je bilo, da se sadi sadje šele za vnuke), tudi šele po več kot petih letih, in da bo za obiranje treba uporabljati lestev ali koš na palici, vendar je velika prednost takšnega sadovnjaka že njegov izgled, saj dajejo mogočna drevesa poseben pečat in tudi čar pokrajini. Predvsem pa je zaradi močnih podlag in starih, preizkušenih, zaradi naravne selekcije bolj odpornih sort treba takšno drevje dosti manj škropiti proti zajedalcem in boleznim. Sadeži iz takega sadovnjaka, ki ga moramo obvezno gnojiti s hlevskim gnojem, so torej dosti bolj okusni in tudi bolj zdravi.

4 Sadovnjak Pod skalco v Kojskem

Sadovnjak se nahaja v vasi Kojsko v Brdih, ki se razteza vzdolž gričevnatega grebena v smeri sever-jug pod razglednimi ostanki protiturškega tabora in znamenito cerkvico Sv. Križa. Gre za kmetijsko površino v neposredni bližini lokalne ceste, obrnjeno v smeri vzhoda (Sv. Gore) in nad dolino potoka Pevmica, ki ima idealno lego, saj omogoča malo kasnejše cvetenje in s tem manjšo možnost spomladanske pozebe, poleg tega pa na tem območju zaradi stalnega pretoka zraka nikoli ni slane.

4.1 Nastanek in značilnosti sadovnjaka

Vzorčni sadovnjak Pod skalco je začel nastajati leta 2007 na manjši površini okoli 300 kvadratnih metrov, kjer smo jeseni zasadili sedem dreves. To je bilo na mestu pod vinogradom in ob opuščnem sadovnjaku z nekaj starimi marelicami, jablanami, češnjami in orehi. Prve sadike starih sort smo kupovali v tujini, in sicer v italijanskih drevesnicah Belfiore (Firence), Dal Monte (Brisighella pri Bologni) in Omezzolli (Riva del Garda na severu Gardskega jezera). Kasneje je Gregor Božič začel zbirati cepiče starih, avtohtonih sort po Brdih, Benečiji, Soški in Vipavski dolini, tako da smo lahko širili sadovnjak predvsem z domačimi sortami. Na močne podlage so nam cepili te sorte v italijanskih drevesnicah Dal Monte in Omezzolli.

Danes obsega sadovnjak okoli 4000 kvadratnih metrov in se razprostira na sedemnajstih terasah različne širine in dolžine. V njem je zasajenih 165 dreves oz. preko 100 različnih sadnih sort. Skoraj vsako drevo je opremljeno z leseno tablico, na kateri so vžgani podatki o

vrsti sadja, sorti in njenem izvoru. Najprej smo gnojili z briketi, zdaj pa že več let z uležanim hlevskim gnojem. Razen košnje vsa dela opravljamo ročno in ne uporabljamo herbicida. Zaradi divjih prašičev in srn so vsa mlada drevesa ograjena.

4.2 Domače in tuje stare sadne sorte

Temeljni namen našega vzorčnega sadovnjaka je seveda ohranjati in širiti domače sadne sorte, drugotni namen pa je tudi preizkušati kakovost, odpornost in prilagojenost tujih sadnih sort, ki smo jih dobili predvsem iz Italije, Nemčije in Avstrije. V sadovnjaku, ki se ne more več širiti, je trenutno 92 domačih in 42 tujih sadnih sort. Med domačimi je največ sort hrušk (33), sledijo pa češnje (18), jabolane (15), fige (8), marelice (7), slive (3) in breskve (2). Med tujimi sortami je največ marelic (9), sledijo pa hruške (8), slive in breskve (po 5) ter fige in češnje (po 3).

Med domačimi sortami je treba posebej omeniti marelice, in sicer so to briški flokarji, catarji in bela pašta ter vipavski sorti budanjska in kloštrska. Preizkusili bomo, če je budanjska v resnici nemška sorta ananas marille, kloštrska pa klosterneuburg. Vse te marelice so izjemno okusne in primerne za izdelavo marmelade. Med češnjami izstopajo domače sorte karnjevka, trcinka in črna cepika. Gre za pozne sorte, ki so primerne za sladice, vlaganje in pripravo marmelade. Hruške so v velikem razponu, od zgodnjih poletnih do poznih jesenskih. Posebnost je sorta perifigi (goriška figovka), ki je neobičajne oblike in odlična za presno uporabo. Pozne sorte, kot so pituralka in vahtnica, so primerne za kuhanje in pečenje. Med jablanami je izjemna sorta trdoleska, katere sadeži so užitni šele zgodaj spomladi, ne postanejo mokasti in so izredno aromatični. Odlične lastnosti je pokazala tudi dvorodna figa čidelca, saj ima plodove, ki tudi v deževnem vremenu ne razpokajo ali zakisajo.

4.3 Knjigi *Stare sadne sorte na Goriškem in Sadje sonca: Bogastvo starih briških sadnih sort*

V okviru dveh projektov, izvedenih s finančno pomočjo Švicarskega prispevka k razširjeni Evropski uniji in Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja ter Občine Brda, sta nastali monografski publikaciji *Stare sadne sorte na Goriškem in Sadje sonca: Bogastvo starih briških sadnih sort*. V prvi (izšla je v dveh zvezkih) je predstavljen pomen starih sadnih sort, ustrezno podprt s tujimi izkušnjami, z avtorskimi fotografijami Gregorja Božiča pa so predstavljene sorte s celotne Goriške. Na koncu je tudi skica vzorčnega sadovnjaka Pod skalco s popisom tedaj zasajenih dreves. V drugi so zbrane samo briške sorte, ki so prikazane z umetniškimi ilustracijami Barbare Ogrič Markež. Priloženi so tudi natančni opisi sorte.

5 Zaključek

Vzorčni sadovnjak Pod skalco v Kojskem v Brdih je torej genetska banka, katere osrednji namen je ohranjati in širiti stare sadne sorte. Namenjen je predvsem družinskim pridelovalcem sadja, ki lahko pri nas dobijo cepiče, pri čemer morajo sami poskrbeti za ustrezne podlage. Naslednji korak je drevesnica, v kateri bi pridelovali sadike, ki bi jih nedvomno z dobičkom tržili, saj je zanimanje za stare sadne sorte vedno večje.

6 Viri

Božič, Zoran, 2013: *Stare sadne sorte na Goriškem (1–2 in 3–4)*. Ljubljana: Nosorogi.

Božič, Gregor, 2014: *Sadje sonca: bogastvo starih briških sadnih sort*. Dobrovo: Društvo oljkarjev Brda.